



Kościół św. Jana w Stargardzie. Odmienne spojrzenie na chronologię i datowanie jego budowy

Agnieszka Lindenhayn-Fiedorowicz

Institut für Kunstwissenschaft und Historische Urbanistik, Technische Universität Berlin
alindenhaynfiedorowicz@yahoo.de

Abstrakt

W oparciu o szczegółowe badania struktury murów i analizę stylistyczną oraz bazując na materiałach źródłowych autorka rekonstruuje i datuje fazy budowy ceglanoego kościoła św. Jana w Stargardzie w sposób odmienny od opinii przyjętej dotychczas w literaturze tematu. Powstanie trójnawowego kościoła halowego z jednonawowym prezbiterium datuje na 2. ćwierć XIV w., natomiast kolejne trzy fazy przebudowy chóru na ostatnią ćwierć XIV, 2. ćwierć XV i koniec XV w. Wyraża również odmienną opinię na temat rekonstrukcji etapów budowy wieży zachodniej, uznając, że pierwotnie wieża nie posiadała aneksów.

Abstract

On the basis of a detailed analysis of the technical structure of the walls and stylistic analysis as well as source material, the author reconstructs and dates the construction phases of the brick St. John's Church in Stargard differently than what has prevailed in the literature on the subject until today. The creation of the three-nave hall church with a single nave choir she dates to the 2nd quarter of the 14th century, while the next three phases of the choir reconstruction to the last quarter of the 14th century, the second quarter of the 15th and the end of the 15th century. She also presents a different interpretation on the reconstruction of the building stages of the western tower, concluding that originally the tower did not have any extensions.

Słowa kluczowe

architektura średniowieczna, kościół św. Jana w Stargardzie, chronologia budowy, datowanie

Keywords

Medieval architecture, St. John's Church in Stargard, chronology of construction, dating

Kościół św. Jana w Stargardzie w swej obecnej postaci jest trójnawową halową świątynią ceglana z halowym chórem obejściowym otoczonym niskim wieńcem kaplic, posiadającą od zachodu wysoką wieżę na osi korpusu nawowego (ryc. 1–2). Średniowieczna historia kościoła nierozzerwalnie związana jest z zakonem joannitów. Stargardzki konwent należał do najstarszych placówek tego zakonu na Pomorzu Zachodnim, sięgając swymi początkami końca XII w. Wówczas to książę Bogusław I (zm. 1187 r.)



Ryc. 1. Stargard, kościół św. Jana, widok od południowego zachodu. Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 2. Stargard, kościół św. Jana, widok od północnego wschodu. Fot. Marek Fiedorowicz

przekazał joannitom teren na wzgórzu, zwanym później *Johannisberg*, po południowo-zachodniej stronie grodu nad Iną¹. Źródła pisane nie dają informacji, kiedy zakonnicy faktycznie osiedlili się w Stargardzie; pierwsze imienne wzmianki joannitów stargardzkich pojawiają się dopiero w dwóch dokumentach z 1234 r.² Brak również przesłanek źródłowych dotyczących czasu powstania kaplicy wzniesionej obok domu konwentualnego. W starszej literaturze przedmiotu przyjmowano, że budowę pierwszej kaplicy klasztornej zrealizowano jeszcze przed końcem XII w.³ Odkąd jednak podczas prac remontowych we wnętrzu kościoła w 1980 r. w dolnej partii filarów chórowych odkryto starannie obrobione kwadry granitowe (ryc. 3–4), pochodzące zapewne z murów dawnej kaplicy joannickiej, w nowszej literaturze datowanie jej przesunięto na połowę XIII⁴

¹ Historię joannitów stargardzkich szczegółowo omówili m.in.: Schmidt 1859; Majewski 2001 (tamże zestawienie literatury); Lindenhayn-Fiedorowicz (w druku).

² Wzmiankowani w dokumentach przedstawiciele konwentu stargardzkiego – komtur (*magister*) Chalo oraz brat Christian – występują w nich w formie świadków: *Huius rei testessunt (...) Chalo magister in Staregarde et Cristianus frater eiusdem loci et alii quamplures*. CPD, 476n, nr 217. – PUB I, nr 308, 373n. *Nomina vero heredum hec sunt: (...) Chalo magister in Staregart...* Dokument z 28 grudnia 1234: CPD, 482, nr 220 – PUB I, nr 309, 376378. Wprawdzie w dwóch wystawionych przez księcia Bogusława I dokumentach z 1181 r. wśród świadków wzmiankowany jest niejaki *Gerardus de Stargard* (PUB I, nr 103, s. 79–80; nr 104, s. 80–81), w którym Edward Rymar dopatruje się osoby koptura stargardzkich joannitów i zarazem miejscowego proboszcza (Rymar 2003, 50; Rymar 2013, 98). Są to jednak jedynie przypuszczenia, dla których brak dowodów źródłowych.

³ Berghaus 1868, 625; Schmidt 1878, cz. 1, 3.

⁴ Kalita-Skwirzyńska 1983a, 169. Autorka uważa, że stargardzka kaplica joannitów była jedną z najwcześniejszych romańskich budowli sakralnych na Pomorzu Zachodnim. Podobne datowanie przedstawiła niedawno Katja Hillebrand (2018, 56).

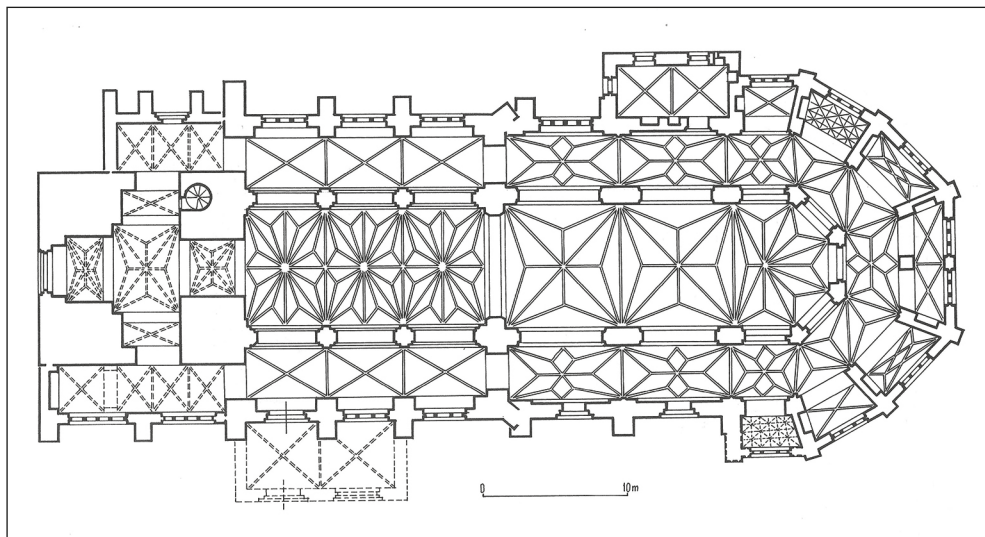


Ryc. 3. Stargard, kościół św. Jana, widok z chóru na korpus. Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 4. Stargard, kościół św. Jana, kwadry granitowe w dolnej partii filarów chórowych. Fot. Marek Fiedorowicz

bądź na ostatnią ćwierć XIII w.⁵, a niedawno nawet na lata 20. XIV w.⁶ Trudno również szczegółowo określić formę owej kaplicy. Na jej miejscu wznosi się obecnie późnogoetycki kościół św. Jana, jednak rzut nawy głównej jego chóru o dwóch niemal kwadratowych przęsłach (ryc. 5) przypuszczalnie wywodzi się z formy dawnej kaplicy, świadcząc o tym, że stanowiła ona zapewne skromną, prostokątną budowlę salową, wykonaną ze starannie obrobionych kwadr granitowych.



Ryc. 5. Stargard, kościół św. Jana, rzut. Wg Włodarek 1995, 515, nr 383

Kaplica ta początkowo przeznaczona była najwyraźniej jedynie do użytku własnego braci zakonnych; z XIII i pierwszej połowy XIV w. brak przekazów źródłowych wskazujących na fundacje mieszczańskie w obrębie oratorium. Natomiast po 1350 r. – niejako na fali ogólnej tendencji podejmowania zadań duszpasterskich przez joannitów baliwa-tu brandenburskiego, uwidoczniającej się od początków XIV w. w obejmowaniu patro-

⁵ Majewski 2001, 72. Jednym z powodów tak późnego podjęcia budowy kaplicy mógł być spór między księciem Barnimem I a joannitami stargardzkimi, który wybuchł w roku 1267, a w toku którego książę podobno odebrał zakonowi posiadłości w Stargardzie. Szczegółowo na temat konfliktu: Frederichs 1934, passim; Hoogeweg 1925, 876; Kratz, Klempin 1865, 358, a także Wybranowski 2001, passim; Smoliński 2011, 151. Brak szerszych informacji dotyczących zakończenia sporu, należy sądzić, że joannici około 1280 r. wrócili w posiadanie swego domu w Stargardzie. Można przypuszczać, że zakonnicy budowę kaplicy podjęli dopiero po ułagodzeniu sporu z księciem, być może na miejscu wcześniejszej, prowizorycznej budowli.

Warto natomiast w tym kontekście wspomnieć o nieznanym dotychczas kościele kamiennym, odkrytym podczas prac archeologicznych przeprowadzonych w latach 2006–2007 przez zespół archeologów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie na obszarze dawnego kościoła stargardzkich augustianów. Jak uważa Marcin Majewski, obiekt ten, datowany na lata ok. 1200, mógł być kościołem kupieckim (autor zwraca uwagę na jego lokalizację przy szlaku handlowym ze Szczecina do Białogardu i Kołobrzegu) pełniącym również funkcje parafialne. Z uwagi na to, że kościół służył zapewne mieszkańcom niemieckiej kolonii powstałej w związku z działalnością joannitów na prawym brzegu Iny, M. Majewski (2016, 110) przypuszcza, że zakon mógł być patronem tego kościoła i użytkować go także do własnych potrzeb liturgicznych. Jest to ciekawa teza, która tłumaczyłaby brak konieczności natychmiastowej budowy kaplicy konwentalnej przez stargardzkich joannitów.

⁶ Majewski 2016, 110.

natu nad licznymi kościołami miejskimi – także i w stargardzkiej kaplicy św. Jana poczęły mnożyć się prywatne fundacje ołtarzy oraz wikarii. Zatem dotychczasowa kaplica konwentualna zaczęła pełnić również funkcje parafialne, działając jako filia Mariackiego kościoła farnego, od końca lat 20. XIV w. pozostającego także pod patronatem joannickim⁷. Zaskakuje fakt, że w źródłach pisanych z drugiej połowy XIV w. wzmiankowanych jest aż siedem różnych ołtarzy w kaplicy joannickiej. I co ciekawsze: w większości dokumentów mowa jest już nie o *capella*, lecz o *ecclesia sancti Iohannis*. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, że w średniowiecznej nomenklaturze określenie *capella* miało dwa znaczenia: mogło określać niewielką budowlę sakralną lub *ecclesiam non parochialis*, niebędącą siedzibą odrębnej parafii, niezależnie od rozmiarów świątyni⁸, jak to było w przypadku stargardzkiego kościoła św. Jana, który aż do czasów reformacji pozostawał filią fary Mariackiej. Wobec tego pojawianie się w źródłach z drugiej połowy XIV w. określenia *ecclesia* dowodzi istnienia już wówczas większego kościoła i powinno moim zdaniem być powodem do krytycznego spojrzenia na prezentowaną dotychczas przez badaczy podmiotu opinię na temat chronologii i datowania budowy kościoła św. Jana.

Dotychczas w oparciu o tablicę fundacyjną, znajdującą się na wieży, budowę trójnawowego korpusu halowego wraz z wieżą zgodnie datowano na pierwszą połowę XV w. (rozpoczęcie budowy w 1408 r.)⁹. Uznawano, że został on dobudowany do starej kaplicy konwentualnej, służącej odtąd jako chór jednonawowy aż do drugiej połowy XV w.¹⁰ lub też do jednonawowego, ceglano-żelaznego prezbiterium, powstałego na miejscu starej kaplicy konwentualnej jeszcze przed budową korpusu¹¹. Badacze zgodni są, że korpus początkowo funkcjonował z jednonawowym prezbiterium, na co wskazują czytelne dziś ukośne skarpy we wschodnich narożach korpusu nawowego. Data „1464”, umieszczona na najstarszym dzwonie kościoła św. Jana, uznawana jest za termin ukończenia prac przy korpusie nawowym i wieży¹². Zgodnie z przyjętą w literaturze przedmiotu opinią wkrótce po zakończeniu tej kampanii budowlanej podjęto prace przy partii wschodniej kościoła. Niektórzy badacze są zdania, że jeszcze przez rozbudowę chóru nastąpiła rozbiórka dawnej kaplicy konwentualnej, którą zastąpiono jednonawowym, trójprzęsłowym, ceglano-żelaznym chórem o zamknięciu 5/8¹³. W następnym kroku – wedle opinii badaczy w ostatniej ćwierci XV w. – w ramach przebudowy prezbiterium do formy obejściowej przepruto jego mury obwodowe arkadami i otoczono je halowym obejściem

⁷ Na temat objęcia patronatu nad kościołem Mariackim w Stargardzie przez joannitów: Lindenhayn-Fiedorowicz 2015, 59–61.

⁸ Obszerniej na ten temat wypowiedział się Jakub Adamski, przywołując również przykłady z innych terenów Rzeszy, por. Adamski 2017, 156.

⁹ Schmidt 1878, cz. 1, 4; Boehmer 1903, 359; Kalita-Skwirzyńska 1983a, 170 (choć przyjmuje ona również możliwość dobudowy wieży po 1408 r. do istniejących już wcześniej naw); Ober 2000, 51; Majewski 2001, 75; Jarzewicz 2015, 819; Ober 2017, 14; Jarzewicz 2019, 246. Wyłącznie Katja Hillebrand wyraziła niedawno odmienne zdanie uznając, że rozbudowę starej kaplicy w kierunku zachodnim o halowy korpus nawowy podjęto zapewne już około połowy XIV w. (Hillebrand 2018, 58).

¹⁰ Opinia ta rozpowszechniła się w polskim środowisku badawczym. Por. m.in. Kalita-Skwirzyńska 1983a, 168; Majewski 2001, 75; Jarzewicz 2015, 816; Ober 2017, 14.

¹¹ Felix Boehmer (1903, 138) wyraził opinię, iż trójnawowe, jednoprzęsłowe prezbiterium wybudowano pod koniec XIV w.

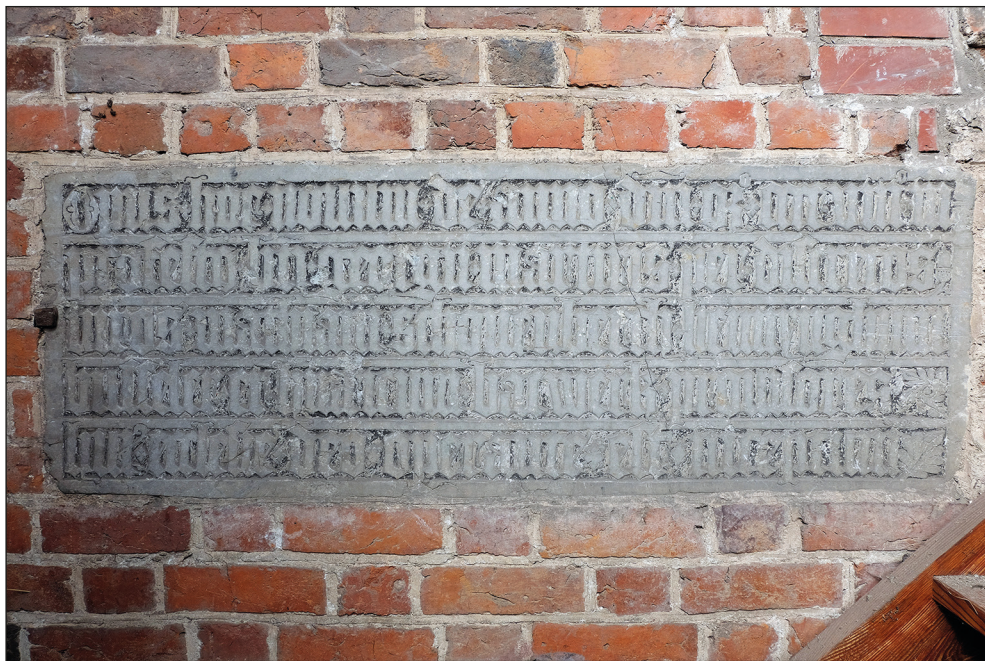
¹² Kalita-Skwirzyńska 1983a, 173; Majewski 2001, 76–77; Jarzewicz 2019, 246 (podając datę „1463”).

¹³ Ober 2017, 14–15; Jarzewicz 2019, 246. Jarosław Jarzewicz wspomina o „jednonawowym prezbiterium powstałym na miejscu pierwotnej kaplicy” nie wypowiadając się jednak o jego datowaniu.

bez kaplic¹⁴. Dobudowa wieńca niskich kaplic pomiędzy skarpami obejścia nastąpiła pod koniec XV bądź na przełomie XV i XVI w.¹⁵

Korpus nawowy

Jak wspomniano wyznacznikiem dla datowania korpusu nawowego na 1. połowę XV w. była powszechnie tablica inskrypcyjna (ryc. 6) wmurowana w dolną partię południowej elewacji wieży kościoła św. Jana. Napis na niej głosi: „Opus + hoc + novum + de + anno + dni + m° ccccviii° + in profesto + bti + georgii + martiris + per + discretos + viros + mathiam + schonenberch + hennynghum busseler + et + hinricum + backwerk + provisores hui + ecclesie + deo + operante + est + inceptum”. Jest kwestią interpretacji, czy sformułowanie „to nowe dzieło”, którego budowę zgodnie z inskrypcją rozpoczęto w 1408 r., należy odnosić wyłącznie do wieży, na której znajduje się tablica erekcyjna, czy też do wieży i zarazem do korpusu nawowego. W literaturze przedmiotu przyjęto ten drugi wariant – zapewne z uwagi na formę ośmioramiennego sklepienia gwiazdowego nawy głównej (ryc. 3, 7) oraz okien naw bocznych, które podzielone są prostymi laskowaniami bez łukowych zakończeń (ryc. 8), przyjmującymi formę prostych, piono-



Ryc. 6. Stargard, kościół św. Jana, tablica fundacyjna na południowej elewacji rdzenia wieży, obecnie w południowym aneksie wieżowym. Fot. Marek Fiedorowicz

¹⁴ Datowanie takie podają zgodnie K. Kalita-Skwirzyńska (1983a, 173), M. Ober (2000, 50; 2017, 15–16) i M. Majewski (2001, 78–79). Jarosław Jarzewicz (2019, 246) natomiast proponuje wcześniejsze datowanie pisząc, że rozbudowę chóru podjęto przypuszczalnie około połowy XV w.

¹⁵ Kalita-Skwirzyńska 1983a, 174; Ober 2000, 50; Majewski 2001, 79; Ober 2017, 16–17; Jarzewicz 2019, 246.

wych lasek. Są to rozwiązania formalne faktycznie charakterystyczne dla XV w. Jednak w ciągu burzliwych losów kościoła św. Jana w późniejszych wiekach w budynku wprowadzono liczne zmiany stanowiące daleko idącą ingerencję w historyczną substancję budowlaną. W lipcu 1697 r. zawaliła się wieża kościelna i runęła na korpus nawowy¹⁶. Spadająca konstrukcja dachowa zniszczyła przekrycia wszystkich trzech naw, przyziemia wieży oraz kaplic wieżowych¹⁷. Sklepienia zrekonstruowano w 1699 r., wątpliwie jest jednak, czy odtworzono je w pierwotnej postaci¹⁸. Forma podłuczy arkad i łuku tęczowego oraz wykonane w tynku strefy kapitelowe filarów ukazują estetykę końca XVII w. (ryc. 7, 9). Zamiast ośmioramiennego sklepienia gwiaździstego, wykonanego w nawie głównej, korpus mógł pierwotnie posiadać prostsze sklepienie gwiaździste lub krzyżowo-żebrowe, podobnie jak w nawach bocznych lub też w korpusie pobliskiego kościoła Mariackiego, zanim został on przekształcony w formę bazylikową. Być może dawną formę sklepienia nawy głównej korpusu kościoła św. Jana podczas odbudowy w końcu XVII w. zastąpiono sklepieniem gwiaździstym, aby nawiązać do sklepienia gwiaździstego w chórze. Przypuszczenie to również potwierdza porównanie sklepień



Ryc. 7. Stargard, kościół św. Jana, wschodnie przeszło sklepienne korpusu wraz z barokową arkadą tęczową; w tle sklepienie chóru. Fot. Marek Fiedorowicz

¹⁶ Dolna część wieży wraz ze znajdującymi się w niej dzwonami nie uległa uszkodzeniu i została prowizorycznie zabezpieczona. Schmidt 1878, cz. 2, 9.

¹⁷ Redlin 1908, 50.

¹⁸ Natomiast wykonana wówczas konstrukcja dachowa stanowi dość wierną barokową replikę gotyckiej wieży dachowej. Najprawdopodobniej po katastrofie budowlanej zachowało się jeszcze kilka niezniszczonych więzów starej wieży, które mogły posłużyć cieślom za wzór, podobnie jak miało to miejsce w kościele Mariackim w Stralsundzie.



Ryc. 8. Stargard, kościół św. Jana, południowa elewacja korpusu nawowego od południowego zachodu.
Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 9. Stargard, kościół św. Jana, widok z korpusu na chór. Fot. Marek Fiedorowicz

nawy głównej korpusu i chóru (ryc. 7): zdecydowanie skromniejsze czteroramienne sklepienie chóru zgodnie z przyjętą dotychczas chronologią budowy miałyby powstać dopiero po budowie korpusu i wieży, choć analiza stylistyczna wskazywałaby raczej na jego wcześniejsze powstanie. Nietypowe byłoby również wykonanie skromniejszego sklepienia w najważniejszej partii przestrzeni kościelnej.

Także okna korpusu nawowego w późniejszych wiekach zostały mocno przekształcone. W czasie wojen napoleońskich w kościele św. Jana w 1813 r. urządzono lazaret. Następnie kościół służył jako magazyn zboża, a ostatecznie jako więzienie dla jeńców wojennych¹⁹. Sam budynek, a przede wszystkim jego wystrój i wyposażenie mocno w tym czasie ucierpiały. Przed remontem kościoła w latach 1817–1819 postanowiono rozebrać kilka aneksów przy nawie południowej oraz w strefie wieżowej. Następnie przelicowano m.in. fasadę zachodnią wieży oraz przemurowano część elewacji południowej korpusu, a także „naprawiono okna” i przeszkolono je²⁰. Przy oknach korpusu widoczne są ślady daleko idących zabiegów renowacyjnych, laskowania wyraźnie pochodzą z czasu remontu XIX-wiecznego. W obliczu udokumentowanych źródłowo problemów finansowych przy renowacji kościoła św. Jana²¹ nie jest wykluczone, że okna korpusu w celu obniżenia kosztów oraz ujednoczenia szaty zewnętrznej kościoła wykonano w prostszej, późnogotyckiej formie okien obejścia chóru (tam również występuje opisana forma prostych laskowań wnikających bezpośrednio w rozglifienia). W roku 1892 rozpoczął się generalny remont kościoła, podczas którego przelicowano niemal w całości elewację południową oraz dużą część elewacji północnej korpusu nawowego. Wprowadzono również liczne przemurowania w partii wieżowej, uniemożliwiające obecnie stwierdzenie, czy wieża została wtórnie dostawiona do ściany zachodniej korpusu czy też obie części kościoła są ze sobą przewiązane. Także we wnętrzu wieży duże partie murów ściany południowej i północnej oraz całą ścianę wschodnią części podwieżowej (na wysokości sklepień oraz powyżej) w ramach późniejszych prac renowacyjnych kompletnie przelicowano i przefugowano. Prace te wykonano w dużej mierze przy wtórnym użyciu pierwotnych, średniowiecznych cegieł, które – co ciekawe – odwrócono tylną stroną do przodu, na co wskazują pozostałości starej zaprawy na ich powierzchni.

Bardzo ciekawym, przez długi czas zupełnie nieznanym elementem pierwotnej szaty zewnętrznej kościoła jest zachowany niemal w całości na poddaszu pierwotny szczyt wschodni korpusu halowego²². Trójkątny szczyt artykułowany jest lekko wysuniętymi, prostokątnymi lizenami o sfazowanych bokach, które pierwotnie nad linią szczytu przechodziły zapewne w prostokątne fiale. Lizenę na osi środkowej wtórnie przekształcono podczas budowy sygnaturki. Pomiędzy lizenami płaszczyna szczytu rozczłonkowana jest parami ostrołukowych blend (ryc. 10), wypełnionych dwiema lancetami zakończo-

¹⁹ Schmidt 1878, cz. 2, 50; Redlin 1908, 52.

²⁰ Schmidt 1878, cz. 2, 53; Redlin 1908, 50.

²¹ Schmidt 1878, cz. 2, 50–53.

²² F. Boehmer (1903, 360) i U. Redlin (1908, 50) wspominają o istnieniu resztek szczytu, który poza tym pomijany był jednak w literaturze przedmiotu. Zachowany prawie w całości szczyt odkryty został w 1996 r. Por.: Majewski 1996, 415, il. 4; Ober 2000, 50; Majewski 2001, 79; Ober 2017, 15 (wraz z rysunkową rekonstrukcją szczytu).

nymi łukiem pełnym i zwieńczonymi okulusem. Zarówno okulusy, jak i lancety pierwotnie wyprawione były tynkiem i zdobione malarstwem maswerkowym oraz rysunkami rytymi w tynku, których ślady zachowały się do dziś. Czoła lizen rozczłonkowane są wąskimi blendami tynkowymi bez podziałów wewnętrznych tworząc wraz z blendami kolorystyczny kontrast w stosunku do pozostałej płaszczyzny muru. U stóp szczytu przebiega fryz maswerkowy z alternującymi motywami czwórliścia (ryc. 11). Całościowa kompozycja szczytu o trójkątnym polu rozczłonkowanym pięcioma lizenami, z lizeną na osi środkowej oraz powtarzającym się rytmem dwóch blend lancetowych pomiędzy lizenami nawiązuje do typu wykształconego w szczycie wschodnim kościoła Mariackiego w Greifswaldzie (1328)²³, a podjętym m.in. w szczycie wschodnim kościoła franciszkanów w pobliskim Szczecinie (1369)²⁴. Szczyt greifswaldzki posiada wprawdzie znacznie bardziej rozbudowaną dekorację blend oraz kilkustrefową artykulację czołowych ścian lizen, jednak zarówno pod względem rozmieszczenia lizen na polu szczytu, jak i wprowadzenia stosunkowo rzadko występującego motywu dwóch wysokich blend bez podziałów poziomych pomiędzy lizenami, szczyty wschodnie w Greifswaldzie, Szczecinie i Stargardzie wykazują znaczne podobieństwo. Także szczyt zachodni kościoła klasztornego premonstratensów w Gramzow (datowany na lata po 1340) wykazywał niegdyś podobną kompozycję, na którą składały się pary wysokich, biegnących



Ryc. 10. Stargard, kościół św. Jana, dekoracja blendowa wschodniego szczytu korpusu nawowego.
Fot. Marek Fiedorowicz

²³ Datowanie dendrochronologiczne przeprowadzone przez Tilo Schöfbecka (2014, tylna okładka).

²⁴ Datowanie dendrochronologiczne przeprowadzone przez T. Schöfbecka (2010, 282). Szczegółowo na temat szczytów korpusu nawowego szczecińskiego kościoła św. Jana w: Lindenhayn-Fiedorowicz 2010, 276–281.

nieprzerwanie na całej wysokości szczytu blend lancetowych pomiędzy prostokątnymi lizenami²⁵. Znaczne podobieństwo ze szczytem wschodnim stargardzkiego kościoła św. Jana, pomimo braku motywu zdwojonych blend pomiędzy lizenami, wykazuje również szereg szczytów meklemburskich kościołów wiejskich z drugiej połowy XIV w.: wspólne są im trójkątne pola szczytu dzielone prostokątnymi lizenami, rytmiczne zestawienie wydłużonej blendy z lizeną, podziały blend złożone z dwóch lancet zwieńczonych okulusem, osiowe ustawienie lizeny środkowej oraz rozczłonkowanie czoła lizen wąskimi wgłębными pasami tynkowymi bez podziałów wewnętrznych. Schemat kompozycyjny szczytu wschodniego kościoła św. Jana w Stargardzie był zatem jednym z typów częścię stosowanych w drugiej połowie XIV w.



Ryc. 11. Stargard, kościół św. Jana, fryz maswerkowy u stóp wschodniego szczytu korpusu nawowego.

Fot. Marek Fiedorowicz

W blendach niektórych ze wspomnianych szczytów meklemburskich występują także – tak jak w szczycie kościoła św. Jana w Stargardzie – lancety zamknięte łukiem pełnym²⁶. Należy zwrócić na to uwagę, gdyż półkoliście zamknięte lancety stały się jednym z charakterystycznych motywów dekoracji blendowej wieży północnej kościoła Mariackiego w Stargardzie, ukończonych pod koniec XIV w. (ryc. 12). W przeciwień-

²⁵ Zgodnie z rekonstrukcją Jensa Holsta kościół przed zniszczeniem posiadał trójkątny szczyt rozczłonkowany prostokątnymi lizenami, pomiędzy którymi znajdowały się pary wysokich, smukłych blend ostrołukowych. Jednak w przeciwieństwie do wspomnianych wcześniej przykładów szczyt w Gramzow podzielony był sześcioma lizenami, w związku z czym zrezygnowano z podkreślenia osi środkowej. Por. Holst 2001, 164–174.

²⁶ M.in. w Bobbinie i Dersekow.



Ryc. 12. Stargard, kościół Mariacki, dekoracja blendowa wieży północnej. Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 13. Stargard, kościół św. Jana, dekoracja blendowa wieży. Fot. Marek Fiedorowicz

stwie do popularnych w XIII w. w miastach nadmorskich południowego pobrzeża Bałtyku dekoracji blendowych wież kościelnych, komponowanych w kilku horyzontalnych strefach, na wieży północnej stargardzkiego kościoła Mariackiego wprowadzono wysokie, biegnące nieprzerwanie na całej wysokości wieży blendy bez podziałów poziomych. Kolejną cechą, wyróżniającą dekorację wieży stargardzkiej, było wypełnienie blend składające się z dwóch lancet zamkniętych łukiem pełnym, a zwieńczonych wyjątkowo dużym okulesem o średnicy odpowiadającej całej szerokości blendy. Rozwiązanie to stało się wkrótce wzorcem dla licznych innych realizacji i wprowadzone zostało m.in. na wieży kościoła św. Jana w Stargardzie (ryc. 13)²⁷.

W przeciwieństwie do dekoracji wieży forma wypełnienia blend szczytu wschodniego kościoła św. Jana nie wykazuje jednak charakterystycznych dla stargardzkich wież Mariackich proporcji okulusa. Występuje on tu w tradycyjnej formie, o średnicy odpowiadającej mniej więcej połowie szerokości blendy, wywodzącej się z klasycznych proporcji maswerków okiennych. Należy przypuszczać, że gdyby szczyt wschodni powstał w tej samej kampanii budowlanej co wieża, z pewnością wprowadzono by na nim również nowatorski system dekoracji blendowej przejęty na wieży z pobliskiego kościoła Mariackiego. Tradycyjne proporcje podziałów blend szczytu wskazywałyby zatem na jego powstanie przed końcem XIV w.

Za wcześniejszym powstaniem korpusu nawowego, aniżeli dotychczas przyjmowano, przemawiają także liczne, udokumentowane źródło fundacje ołtarzy w kościele św. Jana w drugiej połowie XIV w. Jak wspomniano, w dekadach przed 1408 r., a więc przed przyjętym w dotychczasowych badaniach momentem rozpoczęcia budowy korpusu i wieży, w kościele św. Jana ufundowano aż siedem ołtarzy²⁸. Jeżeli fundacje te odnosiłyby się rzeczywiście do starej kaplicy joannickiej, pojawia się podstawowe pytanie, jak miałyby się one pomieścić w jej ciasnym salowym wnętrzu (ok. 8,5 × 16 m) i jak rozwiązano by kwestię ich użytkowania liturgicznego na tak niewielkiej przestrzeni. Ciekawą informację zawiera też pierwszy znany dokument fundacyjny z 19 maja 1354 r., na mocy którego joannicki mistrz krajowy baliwatu brandenburskiego, Hermann von Warberg potwierdza fundację i uposażenie ołtarza w kościele św. Jana. Lo-

²⁷ Typ dekoracji blendowej wież kościoła Mariackiego w Stargardzie oraz jej wpływ na architekturę regionu omówił: Ober 2004.

²⁸ Wykaz udokumentowanych źródło fundacji ołtarzy w kościele św. Jana przed 1408 r.:

1354 maj 19 – fundacja ołtarza świętych Andrzeja i Jana Chrzciciela oraz św. Małgorzaty „*in ecclesia sancti Iohannis Baptiste*” (BLHA Potsdam, rep. 9 B: Johanniterorden, U 124).

1357 kwiecień 2 – fundacja ołtarza Bożego Ciała, św. Marka ewangelisty, świętych Fabiana, Sebastiana, Augustyna, Łucji, Gertrudy i wszystkich świętych „*in ecclesia nostra, videlicet sancti Iohannis*” (BLHA Potsdam, rep. 9 B: Johanniterorden, U 154).

1364 maj 1 – fundacja wikarii przy ołtarzu Trzech Króli (BLHA Potsdam, rep. 9 B: Johanniterorden, U 159).

1368 sierpień 6 – fundacja ołtarza świętych Andrzeja apostoła, Procesjusza, Martyniana, Scholastyki i Eulalii (BLHA Potsdam, rep. 9 B: Johanniterorden, U 164).

1380 – fundacja ołtarza Bożego Ciała (Schmidt 1878, cz. 1, 103, za: Schöttgen, Kreysig 1760, nr 104).

1382 – fundacja wikarii przy ufundowanym już ołtarzu ku czci Wszechmocnego Boga, Marii Panny, św. Anny, św. Erazma, św. Mikołaja biskupa oraz wszystkich świętych „*in ecclesia scti Iohannis, oppidi Stargardiae*” (Schmidt 1878, cz. 1, 104–105, za: Schöttgen, Kreysig 1760, nr 105).

1386 kwiecień 10 – fundacja ołtarza ku czci Trójcy Świętej (oryginal transumptu z 10 grudnia 1389: BLHA Potsdam, rep. 9 B: Johanniterorden, U 192).

kalizacja fundowanego ołtarza opisana jest w sposób następujący: „*in ecclesia sancti Iohannis Baptiste opidi s[ilicet?] Noue Stargarde ad partem australem iux[ta] columpnam in oposit[o?] [hostii?] ips[us] ecclesie sancti Iohannis*” – a więc: „...po południowej stronie przy kolumnie naprzeciwko drzwi kościoła...”²⁹. W starej kaplicy konwentualnej nie było jednak filarów, była budowlą salową, zatem zapis ten również wskazywałby na to, że wspomniany ołtarz ustawiony został już w korpusie halowym³⁰. Wobec tego prace przy korpusie w 1354 r. musiały już być na tyle zaawansowane, że był on zdalny do użytku liturgicznego, co oznaczałoby, że prace przy nim rozpoczęto zapewne wkrótce po ukończeniu budowy korpusu halowego miejscowego kościoła Mariackiego, około lat 30. XIV w. Faktycznie rzuty oraz charakter wnętrza obu korpusów wykazuje szereg podobieństw, choć wysokość korpusu kościoła Mariackiego znacznie przewyższała korpus świętojański, będący również o jedno przeszło krótszy, co bez wątpienia związane było z jego położeniem tuż przy murze miejskim i ograniczonym w związku z tym placem pod zabudowę.

W nawie głównej obu korpusów występują prostokątne przeszła o stosunku szerokości do długości 2:3; nawy boczne składają się z ciągu przeszł o kształcie stojących prostokątów zbliżonych do kwadratu. Nawy wydzielone są wysokimi arkadami, wspartymi na smukłych ośmiobocznych filarach, gładkich w kościele św. Jana (ryc. 3, 14), a w kościele Mariackim kantowanych na osiach głównych wiązkami trzech służek zwieńczonych smukłymi kapitelami kielichowymi. Podłucza arkad, profilowane sekwencją uskoków i faz odpowiadają swą szerokością niemal średnicy filara.

Oba korpusy wykazują podobny charakter przestrzenny. Stosunkowo gęste ustawienie podpór wynikające z prostokątnej formy przeszł oraz szerokie podłucza arkad sprawiają, że pomimo halowości poszczególne nawy nabierają charakteru niezależnych jednostek przestrzennych. Wrażenie to wzmożone zostało przez półfilary na wschodniej i zachodniej ścianie korpusu, odpowiadające swą formą filarom międzynawowym (ryc. 3, 14). Wprowadzenie półfilarów, stanowiących optyczne przedłużenie ciągów podpór, w konsekwentny sposób spotęgowało izolację poszczególnych naw na całej długości hali, podkreślając dobitnie oś wschód–zachód. Opisana forma hali rozpowszechniła się na Pomorzu Zachodnim na przełomie XIII i XIV stulecia i popularna była również w XV w³¹.

Przyjmując, że korpus nawowy kościoła św. Jana budowano od lat 30. do 50. XIV w., nastąpiła po jego ukończeniu przerwa w budowie (do 1408 r., kiedy rozpoczęto budowę wieży) można by tłumaczyć wydarzenia historycznymi (udziałem Stargardu w wojnach miast hanzeatyckich z Danią) oraz skupieniem się na prowadzonych w drugiej

²⁹ Patrz. przyp. 28.

³⁰ Marek Ober (2017, 14) w tym kontekście wyraził przypuszczenie, że zapis ten odnosił się do drewnianej kolumny, podpierającej emporę muzyczną. Jednak w obliczu sześciuosobowego wówczas konwentu stargardzkiego (por. Borchardt 2003, 95), zapewne nie dysponującego organami, obecność empory muzycznej w kaplicy wydaje się bardzo mało prawdopodobna. Nawet przyjmując istnienie empory w tak niewielkiej kaplicy, w obliczu niedużych wysokości porównywalnych kaplic granitowych musiałaby ona być tak niska, że trudno wyobrazić sobie możliwość ustawienia pod nią ołtarza oraz znalezienia zadowolającego fundatora sposobu sprawowania przy nim liturgii.

³¹ Jednorodną stylistycznie grupę hal zachodniopomorskich z przełomu XIII i XIV w. oraz pierwszej połowy XIV w. opracowała K. Kalita-Skwirzyńska (1983b).



Ryc. 14. Stargard, kościół św. Jana, widok z południowej nawy korpusu w kierunku obejścia chóru.
Fot. Marek Fiedorowicz

połowie XIV w. pracach przy masywie wieżowym bardziej prestiżowej, miejscowej fary Mariackiej, przerwanych budową potężnego nowego chóru obejściowego w ostatniej ćwierci XIV w.

Wieża zachodnia

Jednym z pewników w problematyce chronologii budowy kościoła św. Jana jest rozpoczęcie budowy jego wieży w 1408 r., jak informuje przytoczona wyżej inskrypcja. Najprawdopodobniej wzniesiono ją – o ile można jeszcze wyczytać ze struktury murów – początkowo bez hal przywieżowych po obu jej bokach, które najwyraźniej dostawiono wtórnie. Świadczy o tym między innymi fakt, że skryte obecnie za aneksami elewacje wieży posiadają starannie opracowany cokół oraz rozczłonkowane są dwoma glazurowanymi gzymsami okapnikowymi, stanowiącymi kontynuację gzymsów obiegających ścianę zachodnią wieży. Także umieszczenie tablicy erekcyjnej – obecnie niewidocznej od zewnątrz – na zwróconej w kierunku miasta elewacji południowej wieży potwierdza przypuszczenie, że była ona początkowo planowana jako elewacja zewnętrzna, niezastłonięta aneksem.

Równie ważnym argumentem jest fakt, że widoczne we wnętrzu obu hal przywieżowych w górnych partiach opory sklepienne na ścianach wieży (ryc. 15), przez niektórych badaczy uznawane za dowód na to, że dobudówki te wzniesiono wraz z rdze-



Ryc. 15. Stargard, kościół św. Jana, opory sklepienne na południowej elewacji rdzenia wieży w obrębie południowego aneksu wieżowego. Fot. Marek Fiedorowicz

niem wieży³², nie pochodzą – jak się zdaje – z czasu jej budowy. Opory te wykonano wtórnie w ramach prac remontowych, podczas których przelicowano dużą partię ścian wewnętrznych obu aneksów wieżowych oraz elewacji północnej i południowej rdzenia wieży. Świadczy o tym zupełnie odmienny sposób wykonania spoin – w przemurowanych partiach występują spoiny kątowe, wyraźnie różniące się od zachowanych jeszcze w niektórych fragmentach murów wieży starannie wykonanych średniowiecznych spoin przeciętych kielnią. Wątek nowo wykonanych partii muru jest bardzo niejednorodny. Ponadto, zwłaszcza na południowej elewacji rdzenia wieży w strefie sklepiennej dawnego aneksu znaczne fragmenty muru, w tym również zachowane opory sklepienne, w wyniku wspomnianego wyżej przelicowania przy użyciu średniowiecznej, lecz odwróconej stronami cegły ukazują na powierzchni pozostałości zaprawy murarskiej, co dodatkowo potwierdza wtórność ich wykonania.

Wąskie dobudówki, obecnie flankujące wieżę, pochodzą z późniejszych czasów³³. Oba pierwotne aneksy wieżowe były z pewnością niższe od znajdujących się obecnie na ich miejscu hal, których dachy zasłaniają dolną część dekoracji blendowej, schodzącej podobnie jak na fasadzie zachodniej aż do wysokości górnego gzymsu okapnikowego (ryc. 16). Dachy dawnej południowej i północnej dobudówki kończyły się zapewne pod gzymssem okapnikowym oraz biegnącym pod nim fryzem tynkowym. Aneks, przylegający obecnie od południa do wieży, pochodzi z czasu remontu kościoła w 1819 r., przed którego podjęciem zburzono znajdującą się w tym miejscu starą dobudówkę, prawdopodobnie tożsamą z wzmiankowaną w kilku źródłach pisanych (przytoczonych poniżej) kaplicą Mariacką. Pewne wyobrażenie o jej wyglądzie oraz o postaci kościoła św. Jana sprzed XIX-wiecznych remontów daje mało dotychczas znany rysunek z końca XVIII w. z widokiem kościoła św. Jana i Bramy Świętojańskiej w Stargardzie (ryc. 17)³⁴. Widać na nim m.in. przybudówkę pierwotnie przylegającą do rdzenia wieży od południa, która była znacznie szersza od obecnej wąskiej hali przywieżowej. Jak się zdaje, po stronie wschodniej przylegała ona bezpośrednio do kaplicy Mildenitzów, dobudowanej do dwóch zachodnich przęseł nawy południowej³⁵. W oparciu o zachowane źródła trudno precyzyjnie określić moment budowy południowego aneksu wieżowego – przypuszczalnej kaplicy Mariackiej. Do niej to prawdopodobnie odnosi się treść dokumentu z 18 marca 1491 r., w którym jest mowa o „*vicario in capella turri annexa ad altare beatae Mariae virginis*”³⁶. Owa kaplica Mariacka zgodnie z dokumentem z 1481 r. ufundowana została przez ówczesnego joannickiego proboszcza miejskiego Matheusa Schmidta³⁷, który w 1480 r. założył ulokowany w niej „mały chór” kościoła

³² Ober 2017, 14.

³³ Obecnie południowy aneks wieżowy nie jest skomunikowany z przestrzenią kościoła, natomiast północna dobudówka otwiera się jedynie na kruchcie podwieżową.

³⁴ Rysunek znajduje się w zbiorach fundacji Stiftung Pommersches Landesmuseum w Greifswaldzie. Po raz pierwszy opublikowany został w katalogu wystawy – por. Majewski 2000.

³⁵ Świadczy o tym również stwierdzenie Carla Schmidta, który pisze: „dobudówka znajdująca się po południowej stronie wieży, która podobnie jak połączony od wschodu z nim aneks przy kościele [kaplica Mildenitzów przy południowej nawie bocznej – przyp. autorki] usunięta została dopiero podczas jego remontu w 1819 roku...”. Por. Schmidt 1878, cz. 1, 9; na temat rozbiórki południowej przybudówki patrz też Schmidt 1878, cz. 2, 51.

³⁶ Schmidt 1878, cz. 1, 9.

³⁷ Schmidt 1878, cz. 1, 9.



Ryc. 16. Stargard, kościół św. Jana, dolna kondygnacja fasady zachodniej wieży i południowy aneks wieżowy.
Fot. Marek Fiedorowicz

św. Jana³⁸. Joannita Matheus Schmidt po raz pierwszy wzmiankowany jest jako stargardzki proboszcz miejski w dokumencie z 1476 r.³⁹, dobudowa południowej kaplicy przywieżowej nastąpiła zatem prawdopodobnie w drugiej połowie lat 70. XV w. Carl Schmidt z południowym aneksem wieżowym łączy również treść znanego jedynie fragmentarycznie dokumentu fundacyjnego z lat przed 1491⁴⁰. W dokumencie zapisano: „*In honorem omnipotentis Dei, genetricis Virginis intemeratae, nihilominus in singularem honorem dictae beatae Virginis Mariae (...) in Ecclesia sive Capella sancti Johannis Baptistae Stargardiensi (...) duas celebrare missas de consensu honorabilis Domini Plebani Henrici Scheibel Stargardensis, nec non totius Consulatatus, ad Altare infimum in Capella versus meridiem eorundem patronorum*”⁴¹. Fundacji tej dokonano zatem przy ołtarzu ku czci Boga Wszchemogącego i Marii Panny, co niekoniecznie musiałoby wskazywać na to, że zapis ten odnosił się do kaplicy Mariackiej. Mógłby równie dobrze dotyczyć sąsiadującej z nią kaplicy Mildenitzów. Jednak ze sformułowania „*ad altare infimum*” Schmidt wnioskuje, że „*kaplica posiadała dwie kondygnacje, a tak było w przypadku wspomnianego wyżej aneksu [czyli południowego aneksu wieżowego – przyp. autorki]*”⁴². Ponieważ



Ryc. 17. Stargard, Widok kościoła św. Jana i Bramy Świętojańskiej, ołówek / akwarela na papierze czerpanym, w zbiorach Pommersches Landesmuseum Greifswald, sygn. II St 28ks

³⁸ Boehmer 1903, 360; Kalita-Skwirzyńska 1983a, 175.

³⁹ BLHA Potsdam, rep. 9B, Johanniterorden, U 315.

⁴⁰ Datowanie na podstawie wzmianki stargardzkiego proboszcza joannickiego Heinricha Scheibela, który w 1491 r. ustąpił z urzędu; por. RAEC 1859, nr 365.

⁴¹ Schmidt 1878, cz. 1, 107–109.

⁴² Por. Schmidt 1878, cz. 1, 10.

rozbiórka południowego aneksu wieżowego nastąpiła za życia Schmidta, wypowiedź jego wydaje się bardzo wiarygodna i potwierdza przypuszczenie, że południowa dobudówka przywieżowa mieściła dwukondygnacyjną kaplicę Mariacką z ołtarzem Mariackim w dolnej kondygnacji.

W przyziemiu wieży obecnie mieści się niska, przesklepiona kruchta. Jednak szwy widoczne na wschodniej ścianie znajdującej się nad nią hali podwieżowej dowodzą, że mieszcząca się w przyziemiu wieży przestrzeń pierwotnie nie była podzielona na dwie kondygnacje, tylko stanowiła obszerną halę otwierającą się wysoką arkadą na korpus nawowy. Zachowane nasady żeber sklepiennych oraz opory sklepienne ukazują, że hala ta była sklepiena i odpowiadała wysokością nawom korpusu. Wnętrze to posiadało pierwotnie bogatą kolorystykę, której pozostałości zachowały się na nasadach żeber sklepiennych; ściany, a prawdopodobnie również i sklepienie hali podwieżowej zdobiły malowidła figuralne, których ślady widoczne są jeszcze na ścianach (ryc. 18). Pierwotnie wnętrze przestrzeni podwieżowej oświetlone było przez wysokie okno ostrołukowe w fasadzie zachodniej, które – wtórnie zamurowane – obecnie czytelne jest w widoku wewnętrznym w postaci wysmukłej blendy tynkowej (ryc. 16). Budowę wieży ukończono zapewne około 1464 r., gdyż z tego roku pochodzi najstarszy dzwon kościoła św. Jana⁴³.



Ryc. 18. Stargard, kościół św. Jana, pozostałości polichromowanych żeber sklepiennych i malarstwa ściennego w hali podwieżowej, widok od południowego wschodu. Fot. Marek Fiedorowicz

⁴³ Kalita-Skwirzyńska 1983a, 173; Majewski 2001, 76–77.

Przypuszczalnie około połowy XV w. wybudowano także ufundowaną przez wdowę po burmistrzu stargardzkim Henningu Mildenitzu dwuprzęsłową kaplicę przylegającą do dwóch zachodnich przęseł południowej nawy bocznej korpusu, brak jednak na jej temat informacji źródłowych⁴⁴. Jak ukazuje przytoczony wyżej rysunek z końca XVIII w. kaplica grobowa Mildenitzów pokryta była dachem dwuspadowym i od wschodu posiadała trójkątny szczyt ze sterczynami o prostokątnym przekroju (ryc. 17).

Chór

Podobnie jak w przypadku korpusu nawowego, historia budowy chóru kościoła św. Jana stanowi wciąż otwarty problem badawczy. Opinie badaczy co do etapów jego budowy i ich datowania nie są zgodne, a datowanie poszczególnych faz budowy jest trudne, gdyż zachowane przekazy źródłowe nie zawierają niemal żadnych punktów odniesienia.

Tymczasem na podstawie analizy struktury murów chóru można dość jednoznacznie zrekonstruować chronologię jego budowy. Dowodzi ona, że mury obwodowe starej kaplicy zostały w dużej mierze usunięte do wysokości strefy cokołowej i że najprawdopodobniej na starych fundamentach oraz przy wtórnym użyciu dawnego budulca – kwadr granitowych – wzniesiono nowy jednonawowy ceglany chór. Początkowo został on wybudowany najwyraźniej w całości na rzucie starej kaplicy z dwoma prawie kwadratowymi przęsłami i prostym zamknięciem wschodnim – ślady czytelne na zachowanych w całości w strefie poddasza nad sklepieniami ambitu i nawy głównej chóru górnych partiach dawnych murów obwodowych jednonawowego prezbiterium wyraźnie dowodzą, że wieloboczne zamknięcie chóru zostało dobudowane później. W miejscu styku środkowego przęsła nawy głównej chóru z poligonalnie zamkniętym przęsłem sanktuarium zarówno po stronie północnej, jak i południowej wyraźnie czytelne są pionowe szwy (ryc. 19). Stare mury wzdłużne chóru w obszarze dwóch kwadratowych przęseł charakteryzuje prostota i surowość, natomiast wieloboczne zamknięcie chóru wykazuje bardziej dekoracyjną formę: zwieńczone jest wielobarwnym fryzem tynkowym o motywie alterujących czteroliści, rytych w tynku (ryc. 19–20).

Inna ciekawa obserwacja w strefie poddasza pozwala na bliższe określenie czasu pierwszego etapu budowy jednonawowego chóru ceglano-ceglanego: w miejscu styku chóru z nawą (u stóp omówionego wcześniej szczytu) wschodnia ściana korpusu wydaje się być przewiązana ze ścianą chóru. Świadczyłoby to, że jednonawowy, prosto zakończony chór musiał powstać w tym samym czasie co wschodnia ściana korpusu. Oznaczałoby to, że przed przystąpieniem do budowy korpusu rozebrano granitową kaplicę konwentualną, aby zastąpić ją chórem ceglano-ceglanym. Możliwość ta nie była dotychczas brana

⁴⁴ Datowanie za: Boehmer 1903, 361. Kazimiera Kalita-Skwirzyńska (1983a, 177) wyraziła opinię, że kaplicę tę wyburzono dopiero podczas restauracji kościoła w 1892 r., nie widać jej jednak już na fotografiach sprzed 1892 r. Carl Schmidt natomiast już w 1878 r. podaje, iż rozbiórka kaplicy miała miejsce przed remontem kościoła w 1819 r., por. przyp. 35. Ślady kaplicy Mildenitzów odkryto podczas badań archeologicznych przeprowadzonych przez zespół archeologów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie w latach 2008–2009 w ramach wymiany nawierzchni placu przykościelnego. Natrafiono wówczas na dwa fragmenty kształtek (w tym jednej z resztkami glazury) oraz fragment płyty nagrobnej wykonanej z wapienia gotlandzkiego. Por. Burdziej 2013, 356.



Ryc. 19. Stargard, kościół św. Jana, pozostałości dawnych murów obwodowych jednonawowego chóru nad sklepieniami obejścia, wyraźny szew w miejscu styku muru środkowego przęsła chóru z poligonalnym zamknięciem chóru (zdobionym fryzem tynkowym). Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 20. Stargard, kościół św. Jana, górna partia dawnego muru obwodowego poligonalnego zamknięcia chóru z widoczną po prawej stronie skarpą. Fot. Marek Fiedorowicz

pod uwagę, z pewnością dlatego, że uważano, iż joannici nie mogliby na dłuższy czas pozostać bez dostępu do przestrzeni liturgicznej. Jednak przewiązanie muru w narożu pomiędzy nawą a chórem wyraźnie za tym przemawia, a fakt, że nowy ceglany chór starano się wznieść w jak najkrótszym czasie, tłumaczyłby również, dlaczego starej granitowej kaplicy nie usunięto w całości, lecz wybudowano nowy chór na jej fundamentach przesadzających o archaicznym rzucie. Nawiązując do przedstawionego powyżej wcześniejszego datowania korpusu kościoła św. Jana, oznaczałoby to, że pierwszy etap budowy chóru przypadłby na lata przed 1354 r. Również fakt, że zachowane w strefie poddasza mury obwodowe dawnego jednonawowego prezbiterium (podobnie jak kilka fragmentów murów obwodowych korpusu zarówno po stronie południowej, jak i północnej wschodniego przęsła nawy) wymurowane są w całości w wątku wendyjskim, potwierdza to wczesne datowanie⁴⁵.

W drugiej fazie budowy, zapewne po ukończeniu korpusu nawowego około 1354 r., ale z pewnością jeszcze przed rozpoczęciem budowy wieży w 1408 r., powiększono prezbiterium dobudowując na miejscu prostego zamknięcia wschodniego trzecie przęsło o poligonalnym zamknięciu 5/8. Nowe zamknięcie chóru opięto uskokowymi przyporami, których górne partie zachowały się jeszcze na poddaszu (ryc. 20). Można przypuszczać, że prace nad dobudową wschodniego przęsła zostały zakończone przed wprowadzeniem nowego porządku mszalnego w kościele św. Jana w 1397 r., przewidującego rozszerzenie dotychczasowej liturgii o codzienną celebrę czterech godzin kanońskich⁴⁶.

Dekoracyjna forma dobudowanego przęsła poligonalnego sugeruje, że raczej nie stanowiło ono prowizorycznego rozwiązania i że początkowo nie planowano budowy chóru obejściowego. Zachowane źródła pisane nie zawierają niestety informacji pozwalających uściślić, kiedy dokonano przebudowy jednonawowego prezbiterium na halowy, początkowo bezkaplicowy chór obejściowy. W dotychczasowych badaniach ten etap budowy datowany był przeważnie na ostatnią ćwierć XV w., czyli na czas po ukończeniu prac przy wieży⁴⁷. Należy jednak zauważyć, że przy kościele św. Jana już w pierwszej połowie XV w. istniał tzw. „duży chór” składający się z 6 duchownych świeckich, celebrujących liturgię godzin. Ponadto prezbiterium kościoła nadal użytkowane było przez miejscowy konwent joannitów. Nasuwa się zatem przypuszczenie, że już wówczas mogła pojawić się chęć i potrzeba powiększenia chóru. Również wrażenie, jakie wywrzeć musiał imponujący nowy chór obejściowy pobliskiego kościoła Mariackiego (ukończo-

⁴⁵ Argumentem przemawiającym za przyjętym dotychczas w literaturze tematu późnym datowaniem chóru było z pewnością sklepienie gwiaździste nawy głównej chóru. Jednakże w strefie poddasza nad wysklepkami przekrycia nawy głównej chóru zachowane są nadal górne partie dawnych okien starego prezbiterium. Świadczą one, że pierwotne przekrycie jednonawowego ceglanoego chóru posadowione było znacznie wyżej aniżeli dzisiejsze sklepienie gwiaździste, które nie pochodząc z pierwszej fazy budowy chóru nie może stanowić podstawy do datowania jednonawowego prezbiterium.

⁴⁶ Zasady wprowadzenia nowego porządku mszalnego w obu kościołach parafialnych Stargardu – w kościele Mariackim i św. Jana – ustalono w ramach ugody pomiędzy joannickim mistrzem krajowym Detlevem von Walmede a radą miasta. Ustalenia spisano w dwóch dokumentach z 24 sierpnia 1397 r. oraz 25 maja 1398 r. Treść obu dokumentów znana jest z transumptów biskupich z 4 października 1397 r. (BLHA Potsdam, rep. 9B Johanniterorden, U 195) oraz z 7 listopada 1398 r. (tamże, U197; odpis w LA Greifswald, rep. 38bU, Stargard, nr 20; Schmidt 1878, cz. 1, 158n).

⁴⁷ Kalita-Skwirzyńska 1983a, 173; Ober 2000, 50; Majewski 2001, 78–79. Felix Boehmer (1903, 360) natomiast podaje ogólnikowo, że chór wzniesiono w ciągu XV w.

ny przed 1397 r.), z pewnością nie pozostawało bez znaczenia. Kolejną wskazówką na to, że przebudowa jednonawowego prezbiterium na chór obejściowy musiała być zakończona około połowy XV w., jest fakt, że około lat 1450–1460⁴⁸ dla kościoła św. Jana ufundowany został imponujący ołtarz główny ku czci św. Jana – pentaptyk o wysokiej klasie artystycznej, którego fundacja dla ciasnego jednonawowego prezbiterium wydaje się równie mało prawdopodobna, jak jego ustawienie w chórze znajdującym się akurat w trakcie przebudowy⁴⁹.

Podczas przebudowy partii chórowej przepruto mury obwodowe jednonawowego prezbiterium „wycinając” z nich arkady nowego chóru obejściowego, co tłumaczy maszynowy kształt filarów chórowych (ryc. 3, 21). Jak wskazują ślady na ścianach obejścia rozbudowę przeprowadzono w dwóch etapach: najpierw rozebrano wschodnią ścianę korpusu i na przedłużeniu naw bocznych dobudowano dwa zachodnie przęsła halowego obejścia (ryc. 14, 22) wraz z zakrytą po stronie północnej. W drugiej fazie wzniesiono wieloboczną część obejścia (ryc. 23).

W trakcie przebudowy chóru rozebrano również pierwotne sklepienie starego prezbiterium, a następnie cały chór obejściowy przekryto jednolicie sklepieniami gwiaź-

⁴⁸ Datowanie na podstawie porównawczej analizy stylistycznej zaproponowane przez Alicję Karłowską [Kamzową] (1958, 369–373) i Zofię Krzymuską-Fafius (1962, kat. 30z, 58), powtórzone przez Stephanie Schüller (2021, 97, 121).

⁴⁹ Fenomen stargardzkiego poliptyku świętojańskiego rozpatrywany był dotychczas przeważnie w oderwaniu od historii kościoła, dla którego został ufundowany. Tymczasem sam fakt fundacji tak wysokiej klasy i takich rozmiarów ołtarza do kościoła św. Jana oraz bogata treść jego programu ikonograficznego mogą zawierać cenne informacje dotyczące historii budowy kościoła, a także jego pozycji w topografii sakralnej miasta. Złożony program teologiczny poliptyku mógłby na przykład wskazywać na wpływ wywarty przez patronów kościoła św. Jana – joannitów. Pentaptyk stargardzki, w dużych częściach zachowany w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie, obok postaci świętych, typowych dla obszaru hanzeatyckiego, na skrzydłach odsłony uroczyście ukazuje również świętych rycerzy (m.in. św. Maurycego i św. Jerzego), a także patrona pielgrzymów i szpitali – św. Jodoka, co jest dość nietypowym wyborem i mogłoby stanowić odniesienie do zakonu joannitów, por. Schüller 2021, 69, 114–115. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że joannici mieli swój udział przy ustalaniu teologicznego programu ołtarza. Ciekawym byłoby również pytanie, na ile ten wysokiej klasy poliptyk mógł być przejawem elitarnego roli samego zakonu, a także kościoła św. Jana w Stargardzie.

Kwestia ewentualnego wpływu joannitów pomorskich na architekturę pozostających pod ich patronatem kościołów miejskich nie była dotychczas często poruszana przez badaczy. W kontekście Stargardu – kościoła św. Jana oraz fary Mariackiej – została ona podjęta przez Marka Obera (w odniesieniu do kościoła św. Jana) oraz Agnieszkę Lindenhayn-Fiedorowicz (w odniesieniu do kościoła Mariackiego) na konferencji „*Intra et extra clausuram. Klasztor w średniowiecznym mieście północnej Europy*”, zorganizowanej przez Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie w maju 2008 r. Oba referaty zostały kilka lat później opublikowane na łamach rocznika „Stargardia” (Lindenhayn-Fiedorowicz 2015; Ober 2017). W swym opracowaniu M. Ober nie poglobił jednak podjętego zagadnienia. Po pobieżnym przywołaniu nielicznych przykładów innych far z terenu Polski i Niemiec pozostających pod patronatem joannitów w obliczu różnorodności ich rozwiązań architektonicznych ograniczył się do ambiwalentnego stwierdzenia, że „zakon nie narzucał fundującym kościół wspólnie z nim mieszczanom żadnych szczególnych rozwiązań funkcjonalnych czy artystycznych, dążył za to wspólnie z nimi do jak najlepszych wykorzystania dostępnych funduszy w celu uzyskania prestiżowego charakteru architektury” (Ober 2017, 18). Kwestia ta nie jest jednak tak łatwa do rozszargania, zwłaszcza, jeśli bazuje się jedynie na powierzchownej analizie porównawczej, nie przeprowadzając głębszej analizy dostępnych źródeł pisanych. Oczywiście jest, że joannici, nie posiadając w regule zakonnej konkretnych wytycznych budowlanych, nie wypracowali własnego typu kościoła konwentualnego. Nie musi to jednak oznaczać, że pozostawali oni bierni w stosunku do wyboru form pozostających pod ich patronatem kościołów lub treści fundowanych w nich ołtarzy. Stąd ciekawym pytaniem jest, czy tego rodzaju wpływ uchwytany jest w źródłach pisanych czy też w programach ikonograficznych elementów wyposażenia ich kościołów, aby móc bliżej określić, czy joannici w ogóle wywierali jakikolwiek wpływ na tym polu, a jeśli tak, to w jakim zakresie. Problematykę tę A. Lindenhayn-Fiedorowicz poruszyła w odniesieniu do stargardzkiego kościoła św. Jana oraz kościoła Mariackiego na konferencji „*Ritterorden und städtische Religiosität. Stadtkirchen als Wirkungsstätten der Johanner im Mittelalter – kulturelles europäisches Erbe zwischen Weser und Weichsel*”, która odbyła się w kwietniu 2018 r. w Poczdamie. Materiały z konferencji obecnie przygotowywane są do wydania. Por. Lindenhayn-Fiedorowicz (w druku).

dzystymi (w ambicie w połączeniu z trójdzielnymi). Dowodem na to są terakotowe wsporniki z maskami ludzkimi u nasady żeber sklepiennych wprowadzone w całej strefie chóru – zarówno w nawie głównej, jak i w obejściu (ryc. 21). Wykazują one pewne podobieństwo do wsporników z maskami terakotowymi w kaplicach pobliskiego kościoła Mariackiego, dobudowanych do północnej nawy bocznej korpusu w ciągu XV w. Nie można tu jednak formułować zbyt daleko idących wniosków opartych na analizie formalnej, gdyż maski terakotowe w kościele Mariackim stanowią w dużej mierze repliki średniowiecznych oryginałów z okresu restauracji fary na początku XX w.⁵⁰ Także i ten aspekt mógłby jednak świadczyć o tym, że przebudowę chóru kościoła św. Jana przeprowadzono wcześniej aniżeli dotychczas zakładano. Być może pod wrażeniem zakończonej niedawno budowy nowego chóru pobliskiego kościoła Mariackiego przebudowę partii wschodniej podjęto tu już w pierwszej połowie XV w., jeszcze przed ukończeniem wieży? Wpływ kościoła Mariackiego łatwo dostrzec nie tylko w dekoracji blendowej wieży świętojańskiej, lecz również w formie dekoracji masywnych skarp przy obejściu halowym kościoła św. Jana: do dziś czytelne są na nich pozostałości de-



Ryc. 21. Stargard, kościół św. Jana, widok chóru w kierunku wschodnim. Fot. Marek Fiedorowicz

⁵⁰ Już Kazimiera Kalita-Skwirzyńska (1983a, 174) zwróciła uwagę na podobieństwo masek z kościoła św. Jana z terakotowymi wspornikami z główkami ludzkimi w kaplicach nawy północnej kościoła Mariackiego. Autorka uważa, że z pewnością „pochodzą one z tego samego warsztatu, który został uruchomiony przy budowie Kaplicy Mariackiej przy głównym kościele parafialnym w Stargardzie”, wybudowanej na początku XV w. Niemniej jednak przebudowę chóru kościoła św. Jana datuje na „jakis czas po ukończeniu wieży i nawy”, czyli na ostatnią ćwierć XV w. (Kalita-Skwirzyńska 1983a, 173). Marek Ober (2000, 50) natomiast dostrzega podobieństwo do masek terakotowych na elewacjach kościoła św. Piotra i Pawła w Szczecinie, co jego zdaniem pozwala datować chór obejściowy kościoła św. Jana na przełom XV i XVI w.



Ryc. 22. Stargard, kościół św. Jana, widok z obejścia chóru na południową nawę korpusu.
Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 23. Stargard, kościół św. Jana, północna część obejścia chóru. Fot. Marek Fiedorowicz



Ryc. 24. Stargard, kościół św. Jana, obejście chóru z niskim wieńcem kaplic, widok od północy.
Fot. Marek Fiedorowicz

koracji zewnętrznej z pewnością zainspirowanej wzorem chóru kościoła Mariackiego, choć zrealizowanej w znacznie uproszczonej formie.

W ostatniej fazie budowy pomiędzy skarpami obejścia wprowadzono wieniec niskich, prostokątnych kaplic (ryc. 2), w związku z czym poszerzono skarpy w ich dolnej partii, na co wskazują czytelne na nich pionowe szwy (ryc. 24). Kaplice przekryte są sklepieniami krzyżowo-żebrowymi, gwiazdzistymi bądź kryształowymi i otwierają się na przestrzeń obejścia arkadami zamkniętymi łukiem odcinkowym (ryc. 23), co wskazuje na późny okres ich budowy, z pewnością dopiero około 1500 r. Spośród wzmiankowanych źródłowo kaplic w kościele św. Jana tylko jedną można jednoznacznie zidentyfikować jako kaplicę obejściową: jest to wspomniana w dokumencie z 28 października 1527 r. kaplica 10 tysięcy rycerzy i męczenników „za ołtarzem głównym”⁵¹.

Także te liczne, czytelne dziś jeszcze w strukturze murów etapy budowy chóru stawiają obowiązującą dotychczas w literaturze podmiotu chronologię budowy pod znakiem zapytania. Gdyby faktycznie korpus nawowy wybudowano wraz z wieżą w latach 1408–1464, a rozbiórkę starej kaplicy przeprowadzono dopiero po ukończeniu tych prac, dla czterech dających się rozróżnić etapów budowy chóru pozostałoby jedynie okno czasowe trzech do czterech dekad. Jeśli wziąć pod uwagę, że pomiędzy poszczególnymi fazami budowy musiało upłynąć kilka lat, ponieważ żadna z nich nie była planowana jako rozwiązanie tymczasowe, to założenie to wydaje się bardzo wątpliwe.

Podsumowanie

W obliczu powyższych obserwacji, opartych na szczegółowej analizie struktury zachowanej substancji budowlanej oraz dostępnych przekazów źródłowych, rysuje się zatem odmienny obraz chronologii budowy kościoła św. Jana i jej datowania. Szereg argumentów przemawia za tym, że stara granitowa kaplica konwentualna już w drugiej ćwierci XIV w. ustąpiła miejsca jednonawowemu, prosto zamkniętemu, ceglanemu prezbiterium, wybudowanemu na fundamentach dawnej kaplicy, wraz z którym zaczęto również wznosić trójnawowy korpus halowy (lata ok. 1330–1350). Prace przy nim były zapewne w dużej mierze zakończone, kiedy w 1354 r. rozpoczęła się seria mieszczańskich fundacji ołtarzy i kaplic w kościele św. Jana. Po upływie kilku dziesięcioleci, zapewne jeszcze przed wprowadzeniem nowego porządku mszalnego w 1397 r., rozebrano proste zamknięcie chóru i przedłużono go o wieloboczne przęsło o zamknięciu 5/8. W 1408 r. – zgodnie z informacją na tablicy fundacyjnej – rozpoczęto budowę wieży kościoła, a równoległe do tych prac w pierwszej połowie XV w. przystąpiono zapewne do przebudowy jednonawowego prezbiterium na bezkaplicowy halowy chór obejściowy. Ostatnim średniowiecznym etapem budowlanym przy kościele św. Jana była dobudowa wieńca niskich kaplic chórowych pomiędzy skarpami obejścia na przełomie XV i XVI w.

⁵¹ „In der Capelle achter den hogen altar in der kerken Sunte Johannis tho Stargart up de Ine genomet, die gewiget is In die ere der hilgen teyn dusent reddere unde mertelers...”. – por. Schmidt 1878, cz. 1, 110.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam (BLHA Potsdam)

Rep. 9B Johanniterorden – Urkunden des Johanniterordens.

Landesarchiv Greifswald (LA Greifswald)

Rep. 38b U – Deposita der Städte.

MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

Schüler S. 2021. *Das Polyptychon aus St. Johannis zu Stargard*. Praca magisterska obroniona w Instytucie Historii Sztuki i Urbanistyki Historycznej Uniwersytetu Technicznego w Berlinie, Berlin 2021.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

CPD 1862: *Codex Pomeraniae Diplomaticus oder Sammlung der die Geschichte Pommerns und Rügens betreffenden Urkunden*, oprac. i wyd. K.W. Hasselbach, J.G.L. Kosegarten. Greifswald.

PUB I 1970. *Pommersches Urkundenbuch I, 1: Urkunden*, 2. wyd., oprac. i wyd. Klaus Conrad. Köln–Wien.

RAEC 1859. *Registrum Administrationis Episcopatus Caminensis, während der Jahre 1489–1494 geführt vom Cantor und Bistumsverweser Georg Puttkammer*. W: R. Klempin (red.), *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X*. Berlin, 1–288.

Schöttgen Ch., Kreysig G. Ch. 1760. *Diplomataria Et Scriptores Historiae Germanicae Medii Aevi* 3. Altenburg.

LITERATURA

Adamski J. 2017. *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*. Kraków.

Berghaus H.K.W. 1868. *Landbuch des Herzogtums Pommern und des Fürstentums Rügen. Enthaltend Schilderung der Zustände dieser Lande in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* 2. *Landbuch des Herzogtums Stettin, von Kamin und Hinterpommern oder des Verwaltungs-Bezirks der Königl. Regierung zu Stettin* 4. *Der Saziger Kreis, insonderheit die Stadt Stargard*. Anklam.

Boehmer F. 1903. *Geschichte der Stadt Stargard in Pommern* 1. *Geschichte der Stadt im Mittelalter. Mit Karten, Stadtplänen und Abbildungen von städtischen Wehrbauten, kirchlichen Bauten, des Rathauses, des Stadtsiegels und städtischer Münzen*. Stargard i. P.

Borchardt K. 2003. Soll-Zahlen zum Personalstand der deutschen Johanniter vom Jahre 1367. *Revue Mabillon* 75NS 14, 83–113.

Burdziej M. 2013. Odkrycia i badania archeologiczne: Stargard, Stare Miasto, kościół św. Jana Chrzciciela, stan. 11a (AZP 32–10/167). *Stargardia* 7, 333–419.

- Frederichs H. 1934. Herzog Barnim I. im Streit mit dem Johanniterorden. *Baltische Studien NF* 36, 256–267.
- Hillebrand K. 2018. Städtische Führungseliten und ihre kirchlichen Großbauprojekte. Zwischen Frömmigkeit, Repräsentation und finanzieller Leistungsfähigkeit. *Przegląd Zachodniopomorski* 33(62), 4, 53–83.
- Holst J.Ch. 2001. Der Westbau der Prämonstratenserkirche von Gramzow. W: D. Schumann (red.), *Architektur im weltlichen Kontext (=Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 4)*. Berlin, 110–189.
- Hoogeweg H. 1925. *Die Stifter und Klöster in der Provinz Pommern 2*. Stettin.
- Jarzewicz J. 2015. Hinterpommern und Neumark. W: Ch. Hermann, D. von Winterfeld (red.), *Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel 2*. Petersberg, 724–857.
- Jarzewicz J. 2019. *Architektura średniowieczna Pomorza Zachodniego*. Poznań.
- Karłowska A. 1958. Poliptyk świętojański ze Stargardu, *Materiały Zachodniopomorskie* 4, 363–374.
- Kalita-Skwirzyńska K. 1983a. *Stargard Szczeciński*. Wrocław.
- Kalita-Skwirzyńska K. 1983b. Czternastowieczne kościoły halowe Pomorza Zachodniego. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 28, 1, 3–21.
- Kratz G., Klempin R. 1865. *Die Städte der Provinz Pommern. Abriss ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*. Berlin.
- Krzymuska-Fafius Z. 1962. *Plastyka gotycka na Pomorzu Zachodnim*. Szczecin.
- Lindenhayn-Fiedorowicz A. 2010. Die Architektur der Franziskanerkirche St. Johannis in Stettin. W: D. Schumann (red.), *Brandenburgische Franziskanerklöster und norddeutsche Bettelordensbauten*. Berlin, 261–281.
- Lindenhayn-Fiedorowicz A. 2015. Patronat joannicki a sakralna architektura miejska: Kościół Mariacki w Stargardzie. *Stargardia* 9, 22–56.
- Lindenhayn-Fiedorowicz A. (w druku). Das Wirken der Johanniter in Stargard in Pommern. Die Komtureikirche St. Johannis und die Stadtpfarrkirche St. Marien. W: D. Schumann, Ch. Gahlbeck (red.), *Ritterorden und städtische Religiosität. Stadtkirchen als Wirkungsstätten der Johanniter im Mittelalter – kulturelles europäisches Erbe zwischen Weser und Weichsel*. Berlin.
- Majewski M. 1996. Ze studiów nad malowanymi dekoracjami elewacji architektury sakralnej Pomorza Zachodniego z przełomu XV i XVI wieku. *Ochrona zabytków* 49, 4, 413–416.
- Majewski M. 2000. Widok kościoła św. Jana i Bramy Świętojańskiej. W: *Dawny Stargard. Miasto i jego mieszkańcy. Katalog wystawy*. Stargard Szczeciński, 136–137.
- Majewski M. 2001. Joannicy stargardzcy oraz dzieje i architektura kościoła św. Jana w Stargardzie (do reformacji). W: W. Łysiak (red.), *Życie dawnych Pomorzan. Materiały z konferencji 20–21.10.2000 w Bytowie*. Bytów–Poznań, 71–80.

- Majewski M. 2016. Architektura kościoła osady podgrodowej. W: M. Majewski (red.), *Archeologia Stargardu 2(1). Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego*. Stargard, 107–122.
- Ober M. 2000. Średniowieczna architektura Stargardu na tle regionu południowego pobrzeża Bałtyku. W: M. Majewski (red.), *Dawny Stargard i jego mieszkańcy. Materiały sesji naukowej 18–19.05.2000 w Stargardzie*. Szczecin, 33–54.
- Ober M. 2004. O blendzie typu stargardzkiego. W: M. Glińska, K. Kroman, R. Makala (red.), *Terra Transoderana. Sztuka Pomorza Nadodrzańskiego i dawnej Marchii w średniowieczu*. Szczecin, 89–99.
- Ober M. 2017. Kościół klasztorny czy staromiejska fara? Architektura kościoła św. Jana Chrzciciela w Stargardzie wobec joannickiego patronatu. *Stargardia* 11, 11–36.
- Redlin U. 1908. Zum 500 jährigen Jubiläum der St. Johanniskirche in Stargard i. Pom. *Pommersche Heimatblätter. Beilage zur Stargarder Zeitung* 7 (1907/08). Stargard, 49–56.
- Rymar E. 2003. Kolińska komturia na tle dawnych dziejów stargardzkich joannitów. *Stargardia* 3, 49–69.
- Rymar E. 2013. Fragmenty dziejów Stargardu nad Iną do 1253 roku. *Stargardia* 7, 97–111.
- Schmidt C. 1859. Über einige Besitzungen des Johanniter-Ordens im Lande Stargard. W: *Zu der öffentlichen Prüfung der Schüler des Königlich Gröning'schen Gymnasiums zu Stargard am 15. und 16. April 1859*. Stargard, 3–12.
- Schmidt C. 1878. *Geschichte der Kirchen und milden Stiftungen der Stadt Stargard a. I. 1 i 2*. Stargard.
- Schöpfbeck T. 2010. Das Dachwerk der Stettiner Franziskanerkirche. W: D. Schumann (red.), *Brandenburgische Franziskanerklöster und norddeutsche Bettelordensbauten*. Berlin, 282–290.
- Schöpfbeck T. 2014. *Mittelalterliche Kirchen zwischen Trave und Peene. Studien zur Entwicklung einer norddeutschen Architekturlandschaft*. Berlin.
- Smoliński M. 2011. Der Johanniterorden in Pommern und Pommerellen im Mittelalter – Politik, Wirtschaft, Menschen. W: K. Borchardt, L. Jan (red.), *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa. Mittelalter*. Brno, 139–155.
- Włodarek A. (red.) 1995. *Architektura gotycka w Polsce 2. Katalog zabytków*. Warszawa.
- Wybranowski D. 2001. Jeszcze raz o konflikcie Barnima I z joannitami ze Stargardu i Korytowa z lat 1268–1271. Próba identyfikacji osób wasali książęcych z dokumentów Alberta Wielkiego. *Przegląd Zachodniopomorski* 16, 3, 7–40.

Summary

St. John's Church in Stargard. A different perspective on the chronology of its construction

The medieval history of St. John's church in Stargard is closely connected to the local monastery of the Order of St. John. The old convent chapel from the second half of the 13th century was replaced over time by a late Gothic brick church, which after several construction phases took on its present form of a three-nave hall church with a hall ambulatory choir and an axial west tower. In previous research, the brick building was dated to the 15th century (nave and tower: 1408–1464; ambulatory choir: last quarter of the 15th century) on the basis of a preserved inscription panel from the time of construction and on the basis of stylistic analysis. However, both the sources and numerous traces in the structure of the walls indicate that the body of the nave was not constructed simultaneously with the western tower, which was built from 1408 onwards, but was created much earlier, namely as early as in the second quarter of the 14th century and it must have been ready for liturgical use no later than 1354. Moreover, the old east gable of the nave, hidden in the attic area, can also be dated stylistically to the second half of the 14th century. Observations of the architectural substance indicate that the single nave choir was constructed simultaneously with the nave, erected on the old foundations of the demolished former convent chapel. It consisted of two, almost square bays with a straight east end.

Based on a detailed analysis of the preserved building structure, four independent building campaigns can be identified in the eastern part of the church. After the construction of a rectangular choir, during the second stage of construction, most probably before extended liturgy was introduced in St. John's Church in 1397, it was lengthened by a polygonal eastern bay with a 5/8 closure. Simultaneously to the construction work on the western tower, commenced in 1408, the single nave choir was finally turned into a hall ambulatory choir before 1450/60. During the final construction phase a ring of low ambulatory chapels was added around 1500. The early dating suggested by the author fits well into the picture created by sources concerning the use of the church, the confraternities established there, as well as the funding activities around St. John's Church.